

Klebelsberg Kuno hatalmi megnyilvánulása a tanítósággal szemben és ennek reprezentációs dinamikája a politikai napilapokban 1926. május-júniusában – sajtóelemzés

FRANK TAMÁS

Klebelsberg Kuno's manifestation of power against the teaching profession and its representational dynamics in political newspapers in May-June 1926 – press analysis

Abstract

On May 11, 1926, in the National Assembly, Gr. Klebelsberg Kuno, in a manner that was foreign to his usual measured, professional style, made a very sharp outburst of power against the members of the teaching staff and regarding the further operation of the teaching organizations: "I dismiss the teachers and dissolve the associations that proclaim that the teaching staff cannot do their work with today's remuneration." The open threat, not foreign to the Horthy era, was made during the discussion of the budget of the Ministry of Religion and Public Education, which the national political dailies displayed for their readers depending on their own political orientation. In the course of our press research on the history of education, we examine how such a significant threat from a minister in a position of power appears in the national newspapers during a debate in the National Assembly on education, what the temporal dynamics of the activity of those involved in the political space was – including Minister Klebelsberg Kuno, the leadership of the Ministry of Religious Affairs and Public Education, representatives of political parties, and representatives of teaching organizations – and how the newspapers interpreted this. We consider it particularly important to contextualize the manifestation based on the power aspect, which examines the situation causing serious turbulence in the educational scene within the framework and process of political connections.

Keywords: Klebelsberg Kuno; threat; teachers and teaching organizations; political context; press analysis

Subject-Affiliation in New CEEOL: Social Sciences – Education – History of Education

DOI: 10.36007/eruedu.2025.4.023-040

Bevezető

1926. május 11-én a Nemzetgyűlésben gr. Klebelsberg Kuno a tőle megszokott, alkalmanként kimért szakszerűségéről ismert stílusától idegen módon igen éles

hangvételő kirohanást intézett a tanítószáz tagjai ellen és a tanítószervezetek további működésére vonatkozóan: „Elbocsátom a tanítókat és feloszlatom az egyesületeket, amelyek azt hirdetik, hogy a tanerők a mai díjazás mellett nem tudják munkájukat elvégezni.”¹ A Horthy-korszaktól nem idegen nyílt fenyegetés a Vallás- és Köznevelési Minisztérium költségvetésének tárgyalása idején hangzott el, melyet az országos politikai napilapok a saját politikai orientációjuktól függően jelenítettek meg az újságolvasók számára.

Jelen neveléstörténeti keretezésű sajtókutatásban azt vizsgálom, hogy az oktatást érintő nemzetgyűlési vita során egy ilyen markáns, a hatalmi pozíciót birtokló miniszter részéről érkező fenyegetés hogyan jelenik meg az országos lapokban, milyen időbeli dinamika mentén zajlott a politikai térben megnyilvánulók – köztük Klebelsberg Kuno miniszter, a Vallás- és Köznevelési Minisztérium vezetése, a politikai pártok képviselői, a tanítószervezetek reprezentánsai – aktivitása, és ezt a lapok hogyan interpretálták. Különösen fontosnak tartom azon hatalmi aspektus alapján kontextusba helyezni a megnyilvánulást, mely a politikai összefüggések keretrendszerében és folyamatában vizsgálja az oktatási szcénában komoly, de rövid ideig tartó turbulenciát okozó szituációt. A diszkurzív megközelítés révén lehetőség nyílik egy konkrét – az oktatást érintő – cselekményt tágabb kontextusban vizsgálni.

Politikai hatalom

A Foucault-féle hatalomgyakorlás elmélete szerint a kormányzás azon hatalomtechnikai eszköz, melyen a hatalom gyakorlásának praxistudását érthetjük (Felber 2007), amelyhez egyébként miniszterként Klebelsbergnek nemcsak hozzáférése volt, hanem kellő rutinnal is rendelkezett a hatalmi erőviszonyok és dinamikák detektálásában és a megfelelő reakciók megadásában. A tanítószáz és a tanítók küzdelmét a megbecsülésért, a társadalmi státuszemelkedésért tekinthetjük egy hatalmi térben játszódó aktivitásnak, ahol a hatalommal – legyen az munkáltatói, politikai, intézményi vagy a finanszírozás biztosításából fakadó – a miniszter kanoizált keretek között rendelkezik. Nevezhetjük ezt a Foucault által megfogalmazott alávetésnek is (Foucault 1997), mely ellen a praxis tagjai küzdenek mozgásterük mértéktől, kiszolgáltatottságuktól, elköteleződésüktől függően. A hatalom premodern megvalósulása helyett (a test feletti közvetlen rendelkezés) a 20. században már a modern állameszményhez jobban illő és illeszkedő normatív hatalmi technikák reprezentációja észlelhető (Orbán 2020), amikor a jogszabályi környezet, intézményi szabályzók segítségével éri el célját a hatalom birtokosa. Az válik normalitássá. Ennek érdekében a hatalom birtokosa a hatalomgyakorlás másik eszközét is alkalmazhatja, mégpedig a normaszegő intézményt, és tagjait büntetésben részesítheti (Felber 2007), mellyel a hatalom birtokosa három érdeket minden-

¹ A kultuszminiszter exorzéja a Nemzetgyűlésben. „Elbocsátom a tanítókat és feloszlatom az egyesületeket, amelyek azt hirdetik, hogy a tanerők a mai díjazás mellett nem tudják munkájukat elvégezni.” *Esti Kurír*, 1926. május 12., 6. (A tanulmányban közölt szöveghű idézetek, valamint az orgánumok megnevezése is a korszakban alkalmazott helyesírást követi.)

képpen szolgál: a konkrét személynél a büntetéssel eléri a célját, tehát az érintett betagozódik, normakövetővé válik, vagy a közösség tagjai sorából eltávolítva a homogenitás irányába mozdul el a közösség, valamint példát statuál a hatalommal a jövőben szembehelezkedni kívánó tagok számára. Kutatásunk szempontjából érdemes megidéznünk Weber álláspontját is, aki szerint a hatalom jelenléte úgy is megállapítható, hogy kimutatható-e kényszerítő erő a hatalmat birtokló részéről, tehát képes-e rákényszeríteni akaratát a másakra annak eredeti érdeke, felfogása ellenében (Weber 1987). A hatalmi szó vagy erő alkalmazása felveti annak a kérdését, hogy a hatalom birtokosa hisz-e abban, hogy a megnyilvánulása nem öncélú, hanem ténylegesen a közjót szolgálja. Hallgatása, halogatása, csendessége kárt okozna a társadalomnak, a közösségnek, tehát saját olvasatában a hatalmi erő alkalmazása nem elnyomás, nem represszió, hanem érték- és érdekorientált cselekvés a részéről – a társadalom érdekében. Ebből fakadóan jogos kérdés lehet, hogy a hatalom vagy a közösség szempontjából a közérdek – a közjó – és a magánérdek kibékíthetetlen fogalmak-e, ellentétben állnak-e egymással, vagy létezik-e morális kapocs közöttük, akár azonos oldalon is állhatnak egymással. Illetve van-e átjárás az egyik fogalomból a másikba anélkül, hogy sérülne a politikai ágens megítélése? (Hamza 2015) Ahhoz, hogy feltételezhessük, hogy a politikai hatalmat gyakorlók a közérdekért, a közjóért cselekednek, egyfajta morális alap szükségeltetik, egy bizalmi tőke meglétét szükséges feltételezni, mely személyfüggő, politikusfüggő.

A Horthy-korszakban gyakran elhangzó narratíva, hogy a társadalmi-politikai elit mindennemű – akár kétes – tevékenységét, legyen az fehérterror, újságírógyilkosság, frankhamisítás, valójában a Tanácsköztársaság restaurációját megakadályozandó tett, revans a vesztes háború miatt, tehát az ország szempontjából szükséges és így támogatandó. Ebből az aspektusból szemlélve viszont az előbbivel oppozíciót elfoglaló személy, intézmény, elv vagy bárminemű kritika, akár a való igazság megfogalmazása becsület- és kormányzósértés lehet, az ország érdekeivel szembehelezkedő és ezáltal az elkövetője az államhatalmat támadja, a restaurációt óhajtja.

Klebelsberg Kuno a politikus és az ember

A Horthy-korszak politikai arcképcsarnokában kitüntetett helyen szerepel az 1921 és 1922 között rövid ideig belügyminiszter, majd 1922 és 1931 között regnáló Vallás- és Közoktatásügyi miniszter, gr. Klebelsberg Kuno. Az államigazgatás különböző színtereit már fiatalon sikeresen abszolváló ambiciózus és szorgalmas jogász végzettségű szakember – mostani szóhasználatával élve – karrierdiplomata-utat bejárva 1898-ban először a miniszterelnökség fogalmazósegédje lesz, majd a hierarchia grádicsain lépkedve – 1907-ben már miniszteri tanácsos – a miniszterelnökség 3. ügyosztályának, a nemzetiségi osztálynak a vezetőjévé válik (Ujváry 2014), ahol a horvátországi és szlavóniai magyar kisebbség oktatása-iskoláztatása érdekében memorandum-tervezetet állított össze (Kékes Szabó 1996). Már ebben a korai életfázisban megmutatkozik az oktatáshoz való vonzódása, látásmódjában az oktatás szerepének princípiuma. Ezt követően – 1910-ben – közigazgatási bíró-

vá nevezik ki. 1914-ben a VKM adminisztratív államtitkáráként már a miniszteriális szervek stratégiaalkotásában, belső és külső dinamikájának alakításában szerezhettek tapasztalatokat Tisza István miniszterelnök támogatásával. A karrierív további állomása Tisza miniszterelnöki kabinetjében a politikai államtitkári pozíció, melynek révén már az oktatási kérdések átfogó képviselőjét látta el. 1921-ben rövid ideig belügyminiszterként a választójogi törvény megalkotásán is dolgozik, melynek elfogadását követően jelentősen csökkent a választásra jogosultak köre az életkori és a végzettségi cenzus miatt, és jelentősen emelkedett a nyílt választási körzetek száma az ország szavazóköréit tekintve, mely a kormányzópárt érdekeit szolgálta. Klebelsberg ezzel elégitette ki a Tanácsköztársaság rövid életű, de széles társadalmi bázisától tartó, és annak restaurációjától féltő társadalmi és politikai elit igényét. 1922-től vallás- és közoktatásügyi miniszterként képviselte a kultúrfölény kialakítását célzó oktatási programot, mely attribútuma lett a Trianon következtében kialakult térszűkítés alatti új revíziós alapokon nyugvó nemzetpolitikának. Egyetemi évei alatti szakmai impulzusainak egy része a németországi szemeszterekhez kapcsolódott és ott Adolf Wagner egyetemi oktató által képviselt oktatáspolitikai szemléletet korán magáévá tette (Ujváry 2018) the Academy of Mining and Forestry from Selmecbánya to Sopron [1918–1919] – főleg a nép- és elitoktatás terén – és így személye által a hazai művelődési és nevelési szcéna megkerülhetetlen paradigmájává vált.

Az érdekegyeztetésben, az érdekek keresztülvitelében pártpolitikai területen is jelentős tapasztalatokra tett szert, hiszen először 1916-ban a Nemzeti Munkapárt színeiben egy időközi választás révén Kolozsvárt képviseli a törvényhozásban. 1920-ban már a Keresztény Nemzeti Egyesülés Párt tagjaként Sopron nemzetgyűlési képviselője lesz, majd az 1922-es nemzetgyűlési választásokat megelőző hetekben új pártot alakítva az Egységes Párt komáromi képviselőjének választják meg. A választóköri-váltásban szerepet játszott, hogy a soproni körzet első fordulóját csak a harmadik helyen abszolválta, így nem volt esélye Sopront képviselni a törvényhozásban. Az 1926-os és 1931-es választások alkalmával már Szeged képviselőjeként jelentős fejlesztéseket harcolt ki városának.

A közélet klasszikus politikai, szakpolitikai agoráján túl, de ahhoz szorosan kapcsolódva tudományszervezőként előszeretettel töltött be szakpolitikához közelálló szervezetekben reprezentatív tisztségeket. Pályája elején a Julian Egyesületben vállalt vezető pozíciót. 1917-ben a Magyar Történelmi Társulat elnöke, az Országos Rokkantügyi Hivatal ügyvezető alelnöke (1915 és 1918 között) is volt (Ujváry 2018), 1922-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli, majd 1924-től igazgatótanácsai tagja lesz. 1926-ban életre hívja a Széchenyi Társaságot is és még ugyanebben az évben a szegedi egyetem disz doktorává fogadják.

Bethlen István miniszterelnökkel kialakult szakmai és emberi közössége megingathatatlan volt (Ujváry 2014), ezáltal a politikai kurzus iránti lojalitását, munkabírást a bethleni és tágabb kontextusban a Horthy-korszakban is elismerték, sőt alkalomszerűen piedesztálra emelték. A neveltetésében, társadalmi-politikai szocializációjában gyökerező elköteleződése, szakpolitikai hitvallása okán attól sem riadt vissza, ha sértegetőivel párbajoznia kellett vagy a bírósági utat választva pereskedés útján kellett igazát érvényesíteni. A sajtóval, az újságírókkal kapcsolatos

viszonya dichotóm volt: eszközként tekintett munkájukra, ha kellett, nyilatkozott, bár tudott hallgatni, akár nem nyilatkozni is, de ha a politikai és személyes érdeke azt kívánta, a pereskedés mellett döntött. A *Magyarság* című lappal való nem éppen támogató kapcsolatnak a kezdete az 1922-es soproni nemzetgyűlési választás idejére datálható, amikor az orgánus folyamatosan tudósított a nyugat-magyarországi város kormányzati jelöltjéről és vezércikkben is igen élesen támadta Klebelsberg-et és Bethlent.² A '22-es választás, amelyet Klebelsberg nemcsak elvesztett, de harmadikként már a második fordulóba sem került be, a többi országos politikai napilap figyelmét is felkeltette, és egyértelműen a belügyminiszter, Klebelsberg személyes kudarcának tulajdonították. Ez annak fényében különösen kínos lehetett számára, hogy a szavazatszámolás első szakaszában még továbbjutó helyen szerepelt³, majd a végső összeszámláláskor került szoros versenyben az utolsó, harmadik pozícióba a leadott szavazatok 29 százalékát szerezve meg. A másik két jelölt közül az egyik, a szintén országos ismertséggel rendelkező gr. Andrássy Gyula, a harmadik jelölt a helyi beágyazottsággal rendelkező, a második fordulóban végül mandátumot szerző ellenzéki szociáldemokrata Hebelt Ede volt. A legolvasottabb politikai bulvárlap, *Az Est* is az első oldalon elemezte az eredményt, külön kiemelve Klebelsberg súlyos vereségét.⁴ Az eset további pikantériája, hogy éppen a választójogi törvénytervezetet benyújtó belügyminiszter szűkítette a választásra jogosultak körét, valamint a nyílt szavazást támogatta (Kántás 2023), melyre a szavazók voksa végül is magyarázatul is szolgálhatott politikai oldaltól függően interpretálva az eredményt: „ahol a választóközönség meggyőződése szabadon megnyilatkozhat, ott a mostani kormányrendszer ellen foglal állást, az akadálytalan megnyilatkozásnak pedig egyetlen formája a titkos szavazás.”⁵ Sopronban ugyanis titkos szavazás zajlott. A Milotay István által szerkesztett *Magyarság* még markánsabb stílusban tárgyalta a választási eredmények Klebelsberg-et érintő eredményét: „Klebelsberg belügyminiszter megbukott Sopronban” olvasható a hangzatos cím⁶, melyet kormánykritika kontextusába ágyazva egészített ki azzal a lap, hogy „tizenegy miniszter közül a választásokon három sikerült mandátumhoz juttatni és nyílt és titkos kerületekben egyforma lelkesedéssel buktatták el a minisztereket”.⁷

2 Először nyíltan, aztán titokban. *Magyarság*, 1922. április 28., 1.

3 500 szótöbbséggel győzött Bethlen Hódmezővásárhelyen. A 11. hódmezővásárhelyi kerületben Szeder Ferenc szociáldemokratát választották meg. Újabb rendelet a petíciók benyújtásáról. *Az Est*, 1922. május 31., 1.

4 Szegeden gróf Teleki 930 szótöbbséggel megválasztották. A szegedi második kerületben még nincs eredmény. Vázsonyi és Szerényi válaszol Lukács Lászlónak. *Az Est*, 1922. június 1., 1.

5 I.m.

6 Klebelsberg belügyminiszter megbukott Sopronban. Andrássy és Hébelt szocialista között pótválasztás lesz. *Magyarság*, 1922. május 31.

7 A kormány tizenegy tagja közül csak három kapott mandátumot. *Magyarság*, 1922. június 3., 1.

A korszak sajtóélete és Klebelsberg

A húszas évek legelejére már visszatért a háború előtti sajtóélet Magyarországon. Az időszaki lapok, köztük a politikai napilapok olvasótábora milliós nagyságrendű, hiszen ekkor még a tömegtájékoztatás egyetlen formája ez volt. Az olvasóközönség informálása a politikusok, illetve a politikai platformokhoz hol szorosabban, hol lazábban kapcsolódó, kötődő szerkesztőségek és szerkesztők, lapkiadók kezében volt. A befolyásolás, néhol a manipuláció a korszakban már szinte evidens volt a sajtótermékek egynémelyikére vonatkozóan (Elekes 1927). A 19. század harmadik harmadától kibontakozó urbanizáció, Budapest európai szintű világvárossá emelkedése a népesség tekintetében is megmutatkozott: közel 1 millió ember élt Budapesten az 1920-as években. A lakosságszám gyarapodása rentábilissá tette a lapkiadást, hiszen az urbanizált közegben olcsóbbá vált a lapterjesztés, melyet segített a kolportázs is, valamint az újságolvasás szabadidős tevékenységként a napi rutin részévé vált. Ez viszont megteremtette azt a nagy létszámú olvasóközönséget, amelynek tagjai – végzettségtől, társadalmi státusztól függetlenül – úgy érezték, a politikai hírek fogyasztásával egyben a politika befolyásolói is lehetnek. A legnagyobb olvasótáborral rendelkező napilapok birtoklása politikai hatalommal bírt, mely befolyásolta a politikai ágensek cselekedeteit is. A kormányzati erő, a paramilitáris egységek atrocitásai által (Kántás 2022) és a nemzetgyűlési többség lehetővé tette a kritikus orgánumok elleni fellépéseket a sajtórendészeti szabályzók révén. A lapokkal szembeni dichotóm álláspont is érezhető volt: mennyire támogató vagy represszív – a jogszabályi környezettől néha függetlenül – a hatalom, melyet a kormányzópárt és gyakran Horthy Miklós személyes vagy éppen aktuális politikai érdeke határozott meg (Paál 2019).

A kormányzat a jogszabályi keret által biztosított hatalmi eszközzel, a lapbetiltással gyakran élt (Klein 2012). Az 1922-es választások alkalmával az ellenzéki-liberális lapokat alkalmoszerűen és akár regionálisan is érte betiltás, elégséges Fényes László pétervásári választókerületi indulásáról beszámolni kívánó lapok – Népszava, Az Est, Pesti Napló – terjesztésének helyi tiltását említeni (Sipos 2020). Nemcsak a Népszava szembesült a kormányzati betiltások megtorló erejével, hanem többek között Az Újság című nemzeti-liberális politikai lap is másfél hónapra a betiltás sorára jutott 1925-ben, mert a korábbi belügyminiszter, Beniczky Ödön álláspontját közölte a Somogyi-, Bacsó-féle gyilkosság elkövetésével a tisztí különítményeseket vádolva meg és így áttételesen Horthyt. A lap az újrainduláskor, a folytonosságot hangsúlyozva csak a névelőt hagyta el korábbi nevéből, és szerkesztőségi vezércikkben vállalták – nem is tehettek mást – a publikálás következményeit, de cáfolták a kormányzósértés vádját.⁸

A kritikus sajtóval szembeni fellépések egyik kevésbé tárgyalt szegmense a polgári és büntetőperes eljárások kezdeményezése újságírók, szerkesztőségek, lapkiadók ellen. Nemcsak a kormányzati potentátok, hanem a közélet más szereplői is gyakorta indítottak újságírók ellen rágalmozási, becsületsértési pereket. A pereskedésre példa: 1922. április 7-én az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) egy ál-

⁸ Olvasóinkhoz! *Újság*, 1925. július 12., 1.

taluk készített Klebelsberg-plakát kapcsán került sajtóperbe az akkor még belügy-miniszter, Klebelsberggel, melyről a kormányt jobbról kritizáló Magyarország gyakran tudósított.⁹ Klebelsberg mellett például Zilahi-Kis Jenő fővárosi oktatási tanácsnok, későbbi alpolgármester is a bíróság segítségével vélte a kritikus sajtót elcsendesíteni¹⁰, majd két évvel később az ominózus Klebelsberg-ellenes ÉME-plakát miatti per következtében vált méltatlanná fővárosi tisztségére, és bár a „felfüggesztett alpolgármester semmi esetre sem akar belenyugodni abba, hogy ebben az ügyben elmarasztalják”, végül a tisztségétől el kellett köszönnie.¹¹ Külön említést érdemel Milotay szerepe a rágalmozási perekben. Személye azért is unikális, mivel 1921-ben még intranzigens nemzetgyűlési képviselőként és egyben a szélsőséges magyar nacionalista Magyarország című lap szerkesztőjeként ő vádolta meg Zilahi-Kis Jenő fővárosi tanácsost¹², majd 1922-ben a soproni választásról tudósítva erősen Klebelsberg-ellenes nézeteket vallva tájékoztatót a lapja az eredményekről. 1924-ben már mint vádlott került rágalmozási és becsületsértési ügyben a vádlottak padjára Klebelsberg által szintén az ominózus Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) plakátja miatt.¹³ Klebelsberg több napilappal és hírlapíróval is pereskedett, többek között A Nép újságíróját, Lukachovich Lajost is perbe fogta¹⁴, de a Magyarország egyik vezércikkét Klebelsberg „magára nézve sérelmesnek találta és felhatalmazta a budapesti királyi ügyészséget, hogy indítsa meg a cikk szerzője ellen a bűnfenytő eljárást”.¹⁵ A sajtóval szembeni ellenérzését biztosan nem csökkentette a frankhamisítási botrányban a szerepe, vélelmezett szerepe, mely 1925 decemberében robbant ki¹⁶ és a sajtóban különböző konnotációkban azért meg-megjelent a neve a bűnüggyel kapcsolatban, bár terhelő bizonyíték nem merült fel.

A költségvetési részesedés alapján is kiemeltnek tekinthető minisztériumát és vezetőjét a harmincas évek legelején a hazai sajtó jelentős része kevésbé vagy egyáltalán nem értékelte kiemelkedően, sőt többen kifejezetten ellenségesen viszonyultak személyéhez, mely ellenszenvet erősítette a politika ágensei között is meglepően erőteljes hiúsága, önérzete. Az 1930 februárjában a bécsi Tudományos Akadémián előadott nagyívű előadását követő bécsi sajtóvisshangok jelentős része is – főleg a baloldali vagy cseh pénzügyi forrásokból működő lapok – kifejezetten ellenséges volt vele, kiemelve Klebelsberg nevéhez köthető magyarországi oktatási-kulturális fejlesztést (Husztai 1942). Ebben az esetben viszont nem állt rendelkezésére jogi lehetőség helyreigazítást kérni.

9 Az ÉME tizenegy volt igazgatója azonosította magát a Klebelsberg elleni plakáttal. *Magyarország*, 1924. január 9., 3.

10 Zilahi Kiss Jenő és Salamon zsidó. *Az Est*, 1922. június 14., 6.

11 Zilahi Kiss Jenő felfüggesztett alpolgármester fegyelmi ügyében új eljárás indul meg. *Pesti Napló*, 1924. február 29., 3.

12 Milotay István rágalmozási pere Zilahi Kis Jenő ellen. *Az Est*, 1921. április 3., 7.

13 Klebelsberg miniszter nem bocsátott meg az ébredőknek. *Pesti Napló*, 1924. január 10., 3.

14 Gróf Klebelsberg Kuno nem fogadta el az ébredők nyilatkozatát. Megtartották az ébredés ellen indított rágalmozás pört. *Az Est*, 1924. január 10., 5.

15 Klebelsberg kultuszminiszter sajtópert indított. *Pesti Napló*, 1924. május 24., 5.

16 Van-e pénzhamisítógár Budapesten? *Az Est*, 1925. december 23., 1.

Az elkötelezett oktatáspolitikus

Miniszteri kinevezését követően a népoktatás fejlesztésében kiemelt szerepet vállalt, melynek végigvitele nem volt konfliktusmentes. A tanítók megélhetési nehézségei, az eltérő fenntartói érdekek, a tanítók, tanítónők területi eloszlásának aránytalanságai, az egytanítós modell szakmai kihívásai mind-mind nehezítették a hatékony érdekegyeztetést. Klebelsbergnek – bár folyamatosan a fejlesztés mellett kardoskodott és mindenáron védte a VKM-nek szánt forrásokat – az előbb felsoroltak okán gyakran kellett balanszíroznia a különböző ágencsoportok között. Az Állami Tanítók és Óvónők Országos Egyesülete érdekei és a Katolikus Tanítóegyesületek Egyetemes Szövetsége vagy a további felekezeti tanítószervezetek szakmai érdekei nem minden esetben korreláltak egymással. Míg a vidéki, tanyai tanítóság érdekeit leginkább – a fenntartói jelleg szempontjából vizsgálva – a katolikus tanítószervezet képviselte – mellette, de kisebb potenciállal a többi felekezeti tanítószervezet is korteskedett –, addig a székesfővárosi Budapesti tanítótestület főleg az állami, községi tanítók szempontjait érvényesítette, mely nemcsak a javadalmazása terén, hanem akár az oktatás tartalmi vonatkozásaira is érvényes volt (Frank 2024; Kozák 2016). De érdekellentét volt a nagyobb tantestülettel rendelkező városi iskolák közössége és az egytanítós iskolák tanítói között is a munkaterhelés mennyisége, illetve a tanításon kívüli feladatellátást tekintve. Továbbá igen erős érdekérvényesítő erővel rendelkeztek az egyetemi oktatásban tevékenykedők, akik „hangoztatták, hogy az egyetemi tanárok anyagi függetlenségét a bírakéval egyenlővé kell tenni”.¹⁷ Egy évvel később nem meglepő módon a középiskolai tanárság is nagyobb anyagi elismerésért emelt szót, melyet a miniszter egyébként akceptált: „A státuszrendezés a pénzügyminiszter hozzájárulása után most van folyamatban” – nyilatkozta 1924-ben.¹⁸ A tanítóság sorai között évtizedek óta kimutatható egzisztenciális félelem egyértelműen jelen volt a húszas évek közepén is, miközben a mindenkor oktatási kormányzatok a népoktatás fontosságát, a néptanítóság ebben betöltött kiemelkedő szerepét hangsúlyozták, mely a klebelsbergi kultúrfőlny esetében valóban kulcsszereplővé tette a tanítókat. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és vezetője – köztük a tanítószervezetek és nemzetgyűlési képviselők révén – érzekelte a problémát és folyamatosan hangoztatta a státuszrendezés fontosságát és a megvalósítására is többször ígéretet tett.¹⁹ Az ország gazdasági helyzete 1924-re normalizálódott annyira, hogy reális lehetőség nyíljon a közszféra bérrendezésére, a tanítók, tanárok jövedelmének kiigazítására. Ennek magyarázata, hogy ugyan a népszövetségi kölcsönt bérrendezésre nem lehetett fordítani, sőt az állami apparátus létszámcsökkentését kérték a nemzetközi hitelért cserébe, de a hitel folyósítása lehetővé tette – leginkább – az ipari termelés fellendítését és a kereskedelem aktívumát, így az első pénzügyi év gazdaságélénkítés szempontjából sikeres volt (Szávai 2023). Ennek ellenére a kormányzat részéről a bérrendezés folyamatos

17 A „Magyarország” mai számának hírei. *Pesti Napló*, 1923. február 18., 7.

18 Az állami gimnáziumok zöme az új típusú reálgimnázium lesz. *Pesti Napló*, 1924. február 27., 6.

19 A tisztviselői státuszrendezés ügyében hétfőn összeül a Takarékpénztári Bizottság. *Népszava*, 1925. október 18., 2.

halogatása igen nagy felzúdulást keltett a tanítószervezetek és tagjai sorában, mely visszaköszönt a pártok képviselőinek nemzetgyűlési felszólalásaiban is, amely így már a sajtóorgánumok révén országos publicitást nyert. Az 1925-ben elfogadott státuszrendelet viszont még nagyobb felzúdulást okozott, mivel a tanítók jelentős részét az előmenetelben megakasztották, nem töltötték fel teljesen a magasabb fizetési osztályokat, nem rendezték a felekezeti tanítók javadalmazását egyértelműen. Klebelsberg és a tanítói frusztrációt képviselő tanítószervezetek, valamint a nemzetgyűlési képviselők között nyílt konfliktus alakult ki 1926-ra.

Hazai viszonyok között Klebelsbergnek mind a kulturális tőkéje, mind a hatalmi pozíciója lehetővé tette, hogy elvárásait, vélt vagy valós igazát elérje, akár konfrontálódjon is az ellenérdekeltekkel, de gyakran élt a hallgatás eszközével is, mivel nem kívánta az általa az ország szempontjából létfontosságúnak vélt oktatás- és kultúrpolitikát pártpolitikai ösztűz alá vonni, de gyakran ez a távolságtartás okozta a meg nem értését.

Előzmény

A kormányzat olyannyira erős nyomást érzékelt az alkalmazotti közeg részéről, hogy szinte a gazdasági helyzet stabilizálódása pillanatában – 1925-ben – elfogadta a státuszrendezést, mellyel nagy létszámú alkalmazotti körben – köztük a tanítókért is – rendezni kívánta a jövedelmeket. Bár az ígéretek sorjázta, a státuszrendezés nem abban a formában és tartalommal valósult meg, mint amit ígértek a kormány tagjai és amit vártak az érintettek. A pénzügyi rendezést bonyolította, hogy zajlott a fizetőeszköz-váltás előkészítése hazánkban: a pengőt a korona váltotta, mely pénzügytechnikai esemény komoly kihívás elé állította a rendszert. Ezenkívül továbbra is érvényben volt a népszövetségi kölcsönért azon kormányzati vállalás, mely alapján az állami szférában nem emelkedik a létszám, sőt leépítést valósít meg az állam. A státuszrendezést az 1925. évi 7000/M. E. rendelet szabályozta. A tervek szerint a XI. fizetési osztályban elérhető jövedelem nagysága 1.600.000–1.800.000 korona volt, mely nagyságrend érintette a legtöbb tanítót. 1925 késő őszen az elégedetlen tanítószervezetek memorandummal fordultak a nemzetgyűlési képviselők-höz, hogy a most folyó költségvetési vitában, ahol, amikor csak tudnak, jelezzék a tanítók problémáit, mivel a „magyar tanítóság ennél az elbánásnál különbet érdemelt volna, mert nekünk is jogunk van a kenyérhez, gyermekeink neveltetéséhez, betegeink gyógyításához!”²⁰ A kormányközeli 8 Órai Ujság a sportrovat oldalán, a hírcsokrok között számolt be arról, hogy „az iparostanonciskolai tanítók, tanárok egyesületének elnöki tanácsa tegnap küldöttségileg tiszteltett Klebelsberg Kunó gróf kultuszminiszternél, akinek átadták azt a memorandumot, amelyben státusz- és fizetésrendezési kívánságait foglalták össze”.²¹ Legterjedelmesebben a Milotay István szerkesztette Magyarország foglalkozott a memorandum kérdésével. A

²⁰ A tanítóság a nemzetgyűléstől vár segítséget. Memorandummal fordultak a képviselők-höz. *Vásárhelyi Reggeli Ujság*, 1925. november 28., 1.

²¹ Ipariskolai tanítók küldöttsége a kultuszminiszternél. *8 Órai Ujság*, 1926. május 11., 9.

legsúlyosabb problémának – a lap beszámolója szerint – a felekezeti tanítók javadalmának struktúrájában látja Kócsán Károly, a Katolikus Tanítók Országos Szövetségének főtitkára. A probléma gyökere abból fakadt, hogy „a felekezeti tanító azonban mindkét funkciót [tanítóit és a kántorit] a tanítói fizetésért köteles elvégezni”, miközben az államiak kiegészítést kapnak. Továbbá az államsegély csak részben biztosítja a felekezeti tanítók számára a megélhetést, melyet a szülők által fizetendő természetbeni járandósággal kellene kiegészíteni, amire a szülők gyakran nem mutatnak hajlandóságot, vagy az adóterhek nagysága miatt „a tanító búzáját már képtelen beszolgáltatni”.²² 1926. május 12-ére elnökségi ülést szerveztek, hogy döntsenek a további lépésekről.

Elemzés

1926 tavaszán zajlott a Nemzetgyűlésben az 1927. évi költségvetés tárgyalása. A május 11-ei plenáris ülésen Klebelsberg Kuno fenyegető hangnemet megütve jelezte a képviselőtársainak szóló felszólalásán keresztül a tanítóságnak és szervezeteinek, hogy miként jár el azokkal szemben, akik a státuszrendezéssel kapcsolatosan kifogást emelnek.

Ha az elégedetlenkedő „hangok megismétlődnének, akkor nemcsak a jóakaró ministert, de a szigorú ministert is magukkal szemben fogják találni. Jól tudjuk, hogy a magyar köztisztviselő ma nincs fényesen fizetve. Miért? Mert a magyar adófizető többet nem bír el. E fizetés mellett a köztisztviselők túlnyomó többsége a legnagyobb lelkiismeretességgel teljesíti a maga kötelességét, mert tudja, mit köszön a hazának. Ha tehát a tanítóság, mely épen úgy van fizetve, mint a köztisztviselők bármely kategóriája, sőt merném mondani, bizonyos árnyalattal még jobban is, azt mondaná, hogy a csekély fizetés miatt nem képes a maga hivatását teljesíteni, akkor azokat a tanítókat, akik ezt hirdetik, el fogom az állásukból bocsátani, mert én a mai körülmények között csak olyan tanítókkal tudok dolgozni, akik 100%-ban teljesítik a maguk kötelességét. [...] azokkal az egyesületekkel szemben pedig, amelyek ilyen hangot ütnek meg, esetleg elmegyek a feloszlátásig.”²³

A másnapi politikai napilapok közül az Esti Kurir hosszan részletezi a felszólalást és az azt kísérő képviselői reakciókat. A Népszava terjedelmes nemzetgyűlési beszámolójának már a címe is rögzíti, hogy „A kultuszminister megfenyegette a nyomoruk miatt följajduló tanítókat”.²⁴ Klebelsberg és az ellenzéki képviselők között kibontakozó szócsatát szöveghűen idézi a lap, még a tipográfia segítségét is felhasználva kivastagította a szövegben a miniszter fenyegetését. Az ellenzéki képviselők: „tanítóellenes” és már „úgy sem lesz miniszter”²⁵ közbekiáltással reagáltak a miniszteri megnyilvánulásra. Az utóbbi hangos közbevetés nem volt véletlen, mivel

²² A felekezeti tanítók a státuszrendelet revízióját kérik. *Magyarság*, 1926. május 9., 2.

²³ A nemzetgyűlés 549. ülése. *Nemzetgyűlési Napló*, 1926. május 11. 152.

²⁴ A kultuszminister megfenyegette a nyomoruk miatt följajduló tanítókat. *Népszava*, 1926. május 12., 5–6.

²⁵ I.m.

ekkor igen komoly nagypolitikai turbulencia zajlott az országban: 1925 decembereiben kirobbant frankhamisítás bírósági tárgyalásának kezdete szinte egybeesett a költségvetési vitával. Eöri-Szabó Dezső (Egységes Párt) délutáni felszólalásakor szóvá tette a miniszter tanítóellenes megszólalását, melyre a miniszter csak annyit szolt közbe: „csak egy része ellen” emelt szót. Rothenstein Mór (MSZDP) képviselő nem hagyta annyiban a miniszteri erőfitogtatást és mondandóját azzal zárta – a múltra utalva –, hogy „valamikor Szerényi is fenyegetődött ilyen kijelentésekkel, de pár nap múlva már megbukott”.²⁶ A szélsőjobboldali Magyarország szintén kiemelten foglalkozott a miniszteri megnyilvánulással az érintett nap tudósításában, majd szerkesztőségi cikkben adott hangot annak a véleményének, mely szerint „miniszteri mindenhatóság sem elég hatalmas, hogy elfojtsa a háborgó szíveket és lakatot tegyen az emberek nyelvére”.²⁷ Másnapi beszámolójában ismételtelen megjelentette a témát Lendvai István (Kisgazdapárt) képviselő felszólalásának ismertetésekor, aki szerint a miniszter túlságosan erélyes volt, és védve a tanítókat és a tanítószervezeteket úgy vélte, a „magyar tanítói kar sohasem fogja elhanyagolni kötelességét a javadalmazás csekély volta miatt”.²⁸ Klebelsberg ismét szót kért és hangsúlyozta, érti a jogos sérelmeket, de nem lehet kapcsolatba hozni a fizetések ügyét a kötelességteljesítéssel. Az ellenzéki lap a témával kritikus összes megszólalást közölte, mint ahogy a Rassay Károly liberális nemzetgyűlési képviselő lapja, az *Esti Kurir* is visszatért a témára és idézte a miniszter álláspontját: „Kötelessége fegyelmi úton eljárni azok ellen, akik azt mondják, hogy vagy fizetésemelést kapnak, vagy sztrájkolnak.”²⁹

A Bethlen István miniszterelnök politikai bulvárlapjaként emlegetett 8 Órai Ujság is közölte a tanítóknak és szervezeteiknek szánt miniszteri beszéd délelőtti kulcsmondatait, de a fókusz a miniszteri felszólalás magyarázó részére helyezte a tanítók javadalmazására vonatkozóan: „az állam már nem róhat több terhet az adófizetőkre, akkor lehetetlenség azt mondani, hogy ha az állam nem ad többet, akkor nem tudjuk hivatásunkat ellátni”.³⁰ A felszólalások szemlézésekor külön kiemeli a miniszter álláspontját a tanítószervezetekkel szemben, amikor az ország helyzetére apellálva azt mondja, hogy az „ország súlyos helyzetében mindenkinek fokozottabb mértékben kell teljesítenie kötelességét és szembeszállók minden ilyen terrorisztikus fellépéssel”.³¹ A másnapi beszámoló ismét Klebelsberg érvrendszerének egyik elemét emeli ki, amikor az olvasható, hogy „kötelessége figyelemmel kísérni a mozgalmat, amelynek során ilyen hangok is hallatszottak. Aki ilyen kijelentést tesz, az ellen fegyelmileg eljár s ha ezt egyesület teszi, azt feloszlatja”.³² A kormányzati

²⁶ I.m.

²⁷ A kultuszminiszteri fenyegetés. *Magyarország*, 1926. május 12., 10.

²⁸ A tanítósság tiltakozik a kultuszminiszter fenyegető kijelentései ellen. *Magyarország*, 1926. május 13., 4.

²⁹ Ami a kultuszminisztert nem érdekli. *Esti Kurir*, 1926. május 13., 6.

³⁰ Klebelsberg elismeréssel nyilatkozott a magyar társadalom kulturális áldozatkészségéről. *8 Órai Ujság*, 1926. május 12., 5–6.

³¹ I.m.

³² Viharos hangulatban tárgyalta a Ház a kultusztárca költségvetését. *8 Órai Ujság*, 1926. május 13., 7.

lapok esetében jól érzékelhető a miniszteri álláspont hangsúlyozása, illetve szinte egyáltalán nem jelenik meg a tanítóegyesületi aspektus. A Horthy-rendszer feltétlen támogatója, a Pesti Hírlap is beszámolt a fenyegetésről, majd másnap, május 13-án egy igen részletes – igaz, aránytalan – közleményben mutatta be az országos tanítóegyesületek vezérőlbizottsága szinte mentegetőzéssel felérő rövid közleményét: „egyetlen gyűlésén sem esett komolyan vehető szó arról, hogy a tanítóság nem akarja [...] kötelességét teljesíteni”³³ és a VKM által adatokkal alátámasztott, hosszú álláspontját, melyet a minisztérium azzal zárt, hogy „a kormány nem nézheti ezentúl könnyel [...] különösen gyűléseken és egyes szaklapjaikban kifejezésre jutó olyan nyilatkozatokat, amelyek a fizetéssel akarják kapcsolatba hozni, akár burkoltan is, a kötelességteljesítés mértékét, s úgy egyesekkel, mint egyesületekkel szemben sem fog tartózkodni a megfelelő szigorú eljárástól”.³⁴ A kormányhű lapok – a Népszavával és a Magyarországgal ellentétben – a tanítószervezetek fellépését politikai megnyilvánulásnak tekintik, és mint ilyet nemkívánatosnak tartanak, illetve ezt kommunikálta a VKM is. Ezzel szemben a Magyarország egyértelműen a tanítóság oldalára állva közli álláspontját és többször utal arra, hogy Klebelsberg, illetve a VKM által közölt tanítói jövedelmi helyzet és az adatok, illetve a tanítók fokozatokba történő besorolása nem felel meg mindenben a valóságnak. A legerélyesebb megszólaló a Magyarországi Katolikus Tanítóegyesületek Országos Szövetsége volt, amely májusban aktívan tiltakozik a miniszteri nyomásgyakorlás ellen. A lap felidézi az 1925 őszen tartott országos tanítógyűlésen elhangzottakat, amelyek egyébként igazolják Klebelsberg azon félelmeit, mely szerint a szervezetek politikai nyomásgyakorlástól sem riadnak majd vissza, mivel a tanítóság „küzdenni fog azok ellen a [nemzetgyűlési] jelöltek ellen, akik a tanítóságot ígéretük dacára cserben hagyták”.³⁵

A Népszava két további cikkben is visszatért a témához, és bár nem vont egyértelmű párhuzamot Klebelsberg megnyilvánulása és a költségvetési vita közé, de nem nehéz összefüggést találni a különböző minisztériumok költségvetési sorainak tárgyalási dömpingje – közte a VKM-é – és a Klebelsberg-megszólalás fenyegető volta között, melynek üzenetértéke erőteljes. A kapcsolat már csak azért is valid, mert 1926 januárjában a honvédelmi minisztérium költségvetésének tárgyalásakor nyilvánosságot kapott a nemzetgyűlésben, hogy „egy [honvédelmi] miniszteri fogalmazó 2.050.000 korona fizetést kap, egy hadnagy pedig csak 1.900.000 koronát. Miért ez a megkülönböztetés?”³⁶ – kérdezte Budai Dezső (Ébredő Magyarok Egyesülete egyik alapítója) a honvédelmi minisztert a státusztörvényre utalva.

A Népszava szerkesztőségi cikke kritikusan jeleníti meg Klebelsberg addigi tevékenységét. A miniszternek mind az emberi, mind a szakmai kvalitásait megkér-

33 A magyar tanítóság gyűlése újból megállapította a tanítóság sérelmeit. Távoll állnak minden szélsőséges mozgalmától. Mit mond a sérelmekre vonatkozóan a kormány? *Pesti Hírlap*, 1926. május 15., 7.

34 I.m.

35 A tanítóság tiltakozik a kultuszminiszter fenyegető kijelentései ellen. *Magyarország*, 1926. május 13., 5.

36 Szocialista felszólalás a hadsereg szelleméről. Gróf Csáky honvédelmi miniszter közbeszólások formájában éles vitát folytatott a szónokkal. A nemzetgyűlés mai ülése. *Az Est*, 1926. január 23., 3.

dőjelezi, és szembeállítja a nemzetközi adatokat a hazai alfabetizáció és egészségügy helyzetével. A minisztert szemfényvesztő nagyzolónak tartja, „amiről éppen azok nem akarnak leszokni, akiknek legfőbb kötelességük volna a magyar kultúra emelésén dolgozni”.³⁷ Az erőteljesen megfogalmazott cikk szubjektív vonásain túl a tanítóság javadalmazásával kapcsolatosan adatokkal támasztja alá a tanítói elégedetlenséget, és felhívja a figyelmet Dánia példájára. Ha „a magyar tanítóság kultúr színvonala magasabb lenne a mainál”, az pedig „veszedelmes lenne a gróf urak szempontjából”, mivel „Dánia miniszterelnöke egy volt tanító volt és a kultuszminiszteri székben is egy volt tanító ült”³⁸ 1912-ben. A nem is annyira burkolt utalás egybecseng azzal az állásponttal, mely szerint tudatos döntés állhat a tanítók egzisztenciájának alacsonyan tartása mögött, és valójában nem célja – Mílotay szerint – a kormánzatnak felemelni ezt a réteget (Varga 2020). A terjedelmes vélemény-cikk azonos mintázatot lát a korábbi oktatási miniszterek és Klebelsberg tanítókkal kapcsolatos viselkedése között: ígéretnek és fenyegetnek.³⁹

A Népszava május 14-ei számában folytatódott Klebelsberg és az ellenzéki képviselők közötti csörte bemutatása. A párton kívüli Szilágyi Lajos és az egységspárti Kálmán Jenő is elfogadhatatlannak tartja a tanítóellenes megnyilvánulást. Klebelsberg szót kért, és a keddi kinyilatkoztatását enyhítendő már úgy fogalmazott a Népszava tájékoztatása szerint, „hogy ő kedden csupán azt mondotta, hogy nem lehet junktimot föllálistani a tanítóknak a fizetések és a kötelességteljesítés között”.⁴⁰ A Népszava szombati számában továbbra is napirenden tartotta az általa botrányosnak tartott miniszteri fenyegetőzést, szó szerint megismételve a kedden elhangzottakat, majd pedig a pénteki Magyar Távirati Iroda útján közölte, a tanítói járandóságokat részletező VKM-tájékoztatást cáfolva arra jutott, hogy a „kurzus elején azt ígérték nekik [a tanítóknak], hogy ha a keresztény nemzeti érához csatlakoznak, akkor emberi sorsot fognak számukra biztosítani”.⁴¹ A lap egy újabb párhuzamra világított rá a tanítók és szervezeteikkel kapcsolatban: „tulajdonképpen szintén csak az volt a bűnük, hogy részt vettek a tanítók szervezkedési mozgalmában, amelyre éppen az egymást követő kormányok nemtörődömsége és szívtelensége kényszerítette őket”.⁴² A szöveg nem is annyira implicit jelentése alapján arra is gondolhatunk, hogy az MSZDP-szerkesztőség vélelme, hogy Klebelsberg valójában a tanítói szervezettségtől való félelem miatt nyúlt a hatalmi eszközhöz. A legolvasottabb politikai bulvárlap, Az Est pusztán egy félmondat erejéig jeleníti meg Klebelsberg gondolatát, mégpedig Sokorpátkai Szabó István (Egységes Párt) dicsérő szavai közé illesztett szolid kritikáját idézve. Az orgánum a későbbiekben sem foglalkozik a konfliktussal.

³⁷ A grófok és a tanítók. *Népszava*, 1926. május 12., 13.

³⁸ A grófok és a tanítók. *Népszava*, 1926. május 12., 14.

³⁹ I.m.

⁴⁰ Vita az elhanyagolt népoktatásról, a céllövő leventékről, az állam és az egyház viszonyáról. Zdravecéről és a tanító fizetésekről. *Népszava*, 1926. május 14. 7–8.

⁴¹ A kultuszminiszter mentegetőzik és közben újra megfenyegeti a tanítókat. *Népszava*, 1926. május 15. 9–10.

⁴² I.m.

Egy héttel később a polgári iskolai törvény bizottsági tárgyalásakor a nemzetgyűlési beszámoló szerint a képviselők már nem hozták szóba az előző heti fenyegetést. A későbbi napok Népszava-beli beszámolói sem említik már a konfliktust.

A politikai lapokban megjelenő nyílt konfliktus elcsendesedése sorában már csak áttételesen érintik a lapok a témát. A református konventről szóló tudósításban a Pesti Hirlap arról számol be⁴³, hogy Antal püspök Klebelsberggel egyeztetett a korpótlék ügyében, és ígéretet kapott, hogy az 1927/28. évi költségvetésbe be-tervezik. A témát egyébként a memorandum is érintette. A Magyarország júniusi beszámolója zárja a hatalmi affért közvetlenül érintő publikációk sorát, bár már ekkor sem hivatkoznak közvetlenül a miniszteri fenyegetésre. Az Egységes Párt június 17-ei gyűlésén a kormányzati potentátok, a párt vezetői egyeztettek a képviselőkkel. Ekkor került szóba a tanítói státuszproblémák rendezésének szükségessége a Tanítók Országos Szövetségének memoranduma okán, melyet a miniszter is elismert és ígéretet tett képviselőtársainak a kántortanítók javadalmazásának rendezésére.⁴⁴ A Pesti Hirlap ebben a témában utolsó tudósítása szerint Klebelsberg meleg szível üdvözölte a Tanítóegyesületek Országos Szövetségét és a kölcsönös udvariassági kör részeként – mintha nem történt volna meg a májusi kinyilatkoztatás – Klebelsberg úgy fogalmaz, hogy „biztosíthatom róla a közgyűlés résztvevőit és a magyar tanítóságot, hogy céljaik elérésében mindenkor számíthatnak legmesszebbmenő támogatásomra”.⁴⁵

Összegzés

Korábbi kutatásunkhoz hasonlóan (Frank 2019) egy újabb neveléstörténeti pillanatot kívánunk tágabb kontextusba helyezve értelmezni. Klebelsberg Kuno egyik igen éles hangú, a tanítói státuszrendezéssel kapcsolatosan kritikát megfogalmazó tanítókat kizárással, a tanítószervezeteket megszüntetéssel fenyegető nemzetgyűlési megszólalását vizsgáltuk a politikai napilapok reprezentációjának tükrében és megpróbáljuk az újságok publikációs dinamikáját tágabb kontextusba helyezve interpretálni Klebelsberg és az orgánumok mozgatórugóit. A politikai indítékok és reakciók feltárásának nem gyakran alkalmazott eszköze a sajtókutatás, de a különböző sajtóforrások felhasználásával reálisabban tudjuk elemezni a politikai erőviszonyokat és folyamatokat (Sipos 2020), azok hatását a politikusokra, esetünkben oktatáspolitikai keretezésben, mely nem megszokott módszer a neveléstudományi kutatások sorában, de relevanciája nemcsak újszerűsége okán vitathatatlan. Az ellenzéki lapokat – saját olvasótáboruk szempontjából – véleményvezérnek tekinthetjük, így a lapok tartalmain keresztül a közhangulatot is befolyásolni képesek. A tanítók ugyan kulcsszereplői a klebelsbergi oktatási paradigmának, de messze nem töltenek be olyan társadalmi pozíciót, melyre akár a saját miniszterük is „ve-

43 A hódmezővásárhelyi országos tanítókongresszus. *Pesti Hirlap*, 1926. július 7., 11.

44 A hajdúszoboszlói gyógyforrásról és a tanítók panaszairól tárgyaltak az egységes párt mai értekezletén. *Magyarország*, 1926. június 18., 3.

45 A kultuszminiszter a Tanítóegyesületek Orsz. Szövetségéhez. *Pesti Hirlap*, 1926. július 9., 13.

szélyforrásként” tekintene. Éppen ezért is különösen izgalmas annak vizsgálata, hogy az elsődleges sajtóreprezentációkon túl a VKM miniszterét és az egyes sajtóorgánumok szerkesztőségét mi motiválhatta. Mi volt az indítéka gr. Klebelsberg Kunónak a nemzetgyűlési felszólalás megfogalmazásakor, akár annak időzítésére gondolva, és milyen szándék vezette a napilapok szerkesztőségét, a lapkiadókat a vizsgált konfliktus – erőteljes vagy egyoldalú – publikálásakor? Álláspontunk összetett, így nem érvényesítünk kizárólagosságot egyik opciónak sem, illetve lehetnek olyan, mélyen megbúvó – akár személyes, eddig nem ismert – információk is, melyek magyarázhatják a történet dinamikáját, akár élességét is.

Egyértelmű, hogy a lapok politikai orientációjától függően interpretálták mind kvantitatív, mind kvalitatív szempontból az esetet. Kutatásunk során nem kvantifikáltuk az eredményeket, de jelentős eltolódás figyelhető meg az ellenzéki lapok esetében: a fokozottabb publicisztikai intenzitás az ellenzéki és kormánykritikus orgánumokra érvényesíthető. Különösen a Népszava, a Magyarország és az Esti Kurír tölt be ebben kitüntetett szerepet. Kivételt képez a legolvasottabb kormánykritikus politikai bulvárlap, Az Est, mely gyakorlatilag negligálta a témát. A kormánypolitikát támogató újságok a május 12-ei tudósításukat követően – a Pesti Hírlap kivételével – a miniszteri megnyilvánulást nem kontextualizálták, illetve nem publikálták a tanítószervezetek álláspontját sem, csak a nemzetgyűlési felszólalásokat közölték.

A mozgatórugókat vizsgálva elsőként említhetjük az ellenzéki lapokra és a mögöttük álló politikai holdudvarra gondolva a nagypolitikai kontextus sorában az 1925 decemberében kipattant frankhamisítási botrányt és annak bírósági tárgyalását, mely napra pontosan akkor kezdődött, amikor az ominózus „tanítóellenes” megszólalás elhangzott. 1926 januárjától a közélet szinte csak erről szólt, és ahogy teltek a hónapok és egyre több információ látott napvilágot és derült ki, igen magas kormányzati szintig értek a szálak. Minden napilap az első oldalain helyszíni tudósításokkal számolt be a perről. A nyomozati anyagok alapján, a bírósági meghallgatásokon, az ellenzéki képviselők felszólalásaiban és a sajtó cikkeiben is visszatérő narrativa volt, hogy mely miniszterek érintettek és ebben a diskurzusban Bethlen István neve erőteljesen megjelent. Az ellenzék – látva a nemzetközi és belpolitikai hullámokat, melyek egy részét ők generálták – kormányfőbuktatás-közei állapotot érzékelhetett, melynek megtörténtét erősíthette, ha a miniszterek sorában előkelő pozíciót betöltő Klebelsberg is támadják, mert így rajta keresztül a miniszterelnököt is gyengíthetik. Ahogy júniusra egyértelművé vált, hogy Bethlent a franciák nem kívánják megbuktatni (Ablonczy 2008), a státusztörvénnyel kapcsolatos Klebelsberg-ellenes tartalmak is szinte eltűntek a publikációk sorából.

Az orgánumok szövegeinek elemzése további, a kormányzat gazdaságpolitikai pedigréjével kapcsolatos magyarázattal is szolgálhat és ezáltal indokolhatja a miniszter erőteljes szolamát. 1926 júniusában járt le Jeremiah Smith Jr. pénzügyi főbiztos megbízatása, és mind ő, mind a magyar kormány bízott abban, hogy az ország gazdasági helyzetében bekövetkezett pozitív változást elismerve megszűnik a Népszövetség pénzügyi ellenőrzése. Éppen emiatt Bethlen és Bud János pénzügyminiszter már május végén – két héttel az ominózus megszólalás után – Genfbe utazott, mert „ki akarja puhatolni, hogy a pénzügyi ellenőrzés kérdésében előterjesztései a népszövetségi pénzügyi ellenőrzéssel kapcsolatosan milyen fo-

gadtatásra találnak”.⁴⁶ Ebben a kontextusban nem mellékes, hogy az 1926/1927. év költségvetésének tárgyalásakor egy jelentős alkalmazotti réteg – éppen a népszövetségi pénzügyi kontroll vége felé – hangos és nyílt kritikával él, ráadásul a tanítószervezetek között egynémellyel szemben a VKM kifejezetten ellenszenvvel viseltetett. A memorandumban megfogalmazott pénzügyi követelés hangoztatása mind a belföld, mind a külföld irányába nehezítette a gazdasági mutatók pozitív megítélését, és amennyiben a tanítószervezetek sikerrel járnak, akkor további nagy létszámú alkalmazotti réteg számára válik precedenssé a kormányzattal szembeni ilyen típusú fellépés. A frankhamisítási botrány is – bár Jeremiah Smith Jr. belpolitikainak címkézte azt – megnehezítette, lassította a Népszövetség genfi döntését, melyet végül hosszas vita után elfogadtak (Peterecz 2009). A két belpolitikai szál erős külpolitikai kapcsolódást mutat, és úgy tűnik, hogy május legvégére, június elejére már nem volt terítéken a népszövetségi pénzügyi kontroll meghosszabbítása és a frankhamisítás miatti kormányfőváltást sem óhajtotta Franciaország.

A kormány helyzetét bonyolította egy másik per is, mely évekkel korábbról eredeztethető: a Somogyi–Bacsó-gyilkosság ügye. Az akkori belügyminiszter későbbi tanúvallomásában kormányzati szálakat említett és ezt nyilvánosságra is hozta. Beniczky Ödön kormányzósértés vádjával került börtönbe és éppen 1926 májusában szabadult egészségügyi okok miatt. A szabadulása és a gyilkosságot elkövetőket érintő amnesztia a kormánynak – bár utóbbiak esetében érdekében állt – nem igazán jött jókor, így újabb támadási felület nyílt az ellenzék számára.

Érdekes vetülete a memorandumot körüllegő párt- és belpolitikai mező kérdése. A református tanítószervezet kezdeményezésére 1925 őszétől közvetlenül szólították meg a nemzetgyűlési képviselőket a tanítókat hátrányosan érintő paszuszusok miatt és kérték őket, támogassák a memorandumban megfogalmazottakat. A képviselőkre irányuló közvetlen nyomásgyakorlást összekötötték az 1926. évi nemzetgyűlési választásokon induló jelöltek támogatásával. Azon jelölteket támogatnának a tanítószervezetek, akik a memorandumban leírtakat kellően képviselik a nemzetgyűlésben, mely nemcsak közvetlenül Klebelsberg számára jelentett problémát, hanem az Egységes Párt többi képviselőjének is. Klebelsberg 1922-ben már megtapasztalta, hogy milyen kormányzati szereplőként nemzetgyűlési választáson – Sopronban – kudarcot vallani, így a miniszter üzenete kifejezetten a politika területén pozíciót óhajtó tanítószervezeteknek szólt.

A lapok által közölt nemzetgyűlési képviselői megszólalások mintázata megfelelt az adott orgánus politikai profiljának. A kormányhoz lojális periodikák inkább az Egységes Párt képviselőinek megszólalásait idézték és főképpen a tanítókat és szervezeteiket mentegették a konfliktusban, illetve csak óvatosan vonták kérdőre a miniszterüket. A kormánykritikus, ellenzéki lapok az előbbieket kontrasztjaként jelenítették meg a képviselők felszólalásait: a Klebelsberget kritizáló személyek reprezentációja dominánsan volt jelen.

A publicisztikák minősége, stílári jellemzőinek vizsgálata a Magyarország esetében felveti a személyes vektor jelenlétét. Milotay István szerkesztő-újságíróként a kormány radikális jobboldali ellenzéke volt. Politikai napilapjának és sze-

46 Szombaton megkezdődik az appropriációs vita. *Népszava*, 1926. május 29., 4.

mély szerint neki is több sajtópere volt Klebelsberggel, mely egyértelműen jelzi kettőjük nem éppen felhőtlen viszonyát. Az antiszemita megnyilvánulásait felváltó Milotay több esetben kritizálta a szerinte nem elég erőteljes numerus clausus (1920. évi XXV. tc.) és a kormányzat nemzetpolitikáját. Milotay 1924-től kezdődően jó viszonyt épített ki Gömbös Gyulával, akit viszont Horthy is respektált, így Milotay talán joggal vélelmezhetette, hogy Klebelsberget támadó publicisztikái révén akár kormányzati személycserék is elérhetők, és abba a vágyott irányba változhat a kormányzati politika, melyet egyébként ideálisnak vélt. 1928-ban egyébként Gömbös honvédelmi miniszter lett Bethlen kormányában.

Irodalom

Ablonczy Balázs (2008): A frankhamisítás. Hálók, személyek, döntések. *Múltunk*, Politika-történeti folyóirat, 1, 29–56.

Elekes Dezső (1927): Az időszaki sajtó statisztikája. *Statisztikai Szemle*, 5, 3, 250–271.

Felber Tamás (2007): Michel Foucault pedagógiakritikája, avagy az oktatás mint a normalizáló hatalomgyakorlás hálózata. *Új Pedagógiai Szemle*, 57, 11, 73–80.

Foucault, Michael (1997): A szubjektum és a hatalom. In: *Testes Könyv*. ICTUS és JATE Irodalomelméleti Csoport.

Frank Tamás (2019): Nádpálca-disputa. *Tudomány és Hivatás*, 4, 2, 56–66.

Frank Tamás (2024): Népiskolai tanítók sajtómegjelenésének mintázata a kurrens politikai napilapokban 1921-ben. *Iskolakultúra*, 34, 6, 31–48. <https://doi.org/10.14232/isk-kult.2024.6.31>

Hamza Gábor (2015): Észrevételek a politikai hatalom és erkölcs kapcsolatáról a rendszerváltást követő időszakban, különös tekintettel Kelet- és Közép-Európára. *Polgári Szemle*, 11, 1–3.

Husztai József (1942): *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Kántás Balázs (2022): *A Horthy-korszak első éveiben működő magyar radikális jobboldali titkos paramilitáris szervezetek töredékes története 1919–1925. I. Milicisták*. Budapest: Horthy-Korszak Történetének Kutatásáért Társaság.

Kántás Balázs (2023): *Ébredés: Dokumentumok az Ébredő Magyarok Egyesülete, a Horthy-korszak első felének legjelentősebb radikális jobboldali, félkatonai szervezetének történetéből*. Budapest: Horthy-Korszak Történetének Kutatásáért Társaság.

Kékes Szabó Mihály (1996): Klebelsberg Kunó egyetempolitikai törekvéseinek főbb jellemzői. *Magyar Pedagógia*, 96, 3, 256–260.

Klein Tamás (2012): Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához I. (1919–1931). In *Medias Res*, 1, 2, 182–198.

Kozák Csaba (2016): Klebelsberg Kunó oktatáspolitikai reformjai. *Képzés és Gyakorlat-Training and Practice*, 14, 1–2, 31–48. <https://doi.org/10.17165/TP.2016.1-2.2>

Orbán István (2020): Foucault hatalomkonceptiója Bernard Stiegler pszichohatalom-fogalmának tükrében. *Kellék*, 64, 197–213.

Paál Vince (2019): *Tanulmányok a magyar sajtószabadság történetéhez 1867–1944*. Budapest: Médiatudományi Intézet.

Peterecz Zoltán (2009): *Magyarország elfeledett amerikai barátja: Jeremiah Smith Jr. Világtörténet*, 31, 3–4, 57–77.

Sipos József (2020): *A bethleni kétharmad: A Kisgazdapárt kormányzópárttá bővítése és az 1922-es választások*. Szeged: Belvedere Meridionale.

Szávai Ferenc (2023): Bethlen István és a világgazdasági válság. *Ephemeris Hungarologica*, 3, 1, 68–85. <https://doi.org/10.53644/EH.2023.1.68>

Ujváry Gábor (2014): *Bethlen István és Klebelsberg Kuno kapcsolata*. Budapest: Osiris Kiadó.

Ujváry Gábor (2018): Klebelsberg Kunó kulturális politikája és a felsőoktatás. *Gerundium*, 9, 3. <https://doi.org/10.29116/gerundium/2018/3/7>

Varga Ágnes (2020): *A bethleni konszolidáció jobboldali ellenzékije – Molnár István, a Magyarság főszerkesztője 1920–1931*. Budapest: Történetkutató Intézet és Levéltár.

Weber, Max (1987): *Gazdaság és Társadalom*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.